

Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri

UVOD

Pri etnološkem raziskovanju v Slovenski Istri se na vsakem koraku srečujemo s posledicami burne preteklosti in položaja teh krajev na zemljepisnem, podnebnem, naravnem in kulturnem stičišču Sredozemlja, Srednje Evrope in Balkana, na politični meji med vzhodom in zahodom. Istrani se posebnosti svoje kulture zavedajo. To je »istrska raznovrstnost, Istra Istranov, Slovencev, Hrvatov, Italijanov in Istroromunov, Istra slovenščine, hrvaščine, italijanščine, istrijanščine, istroromunščine¹, »samonikla in specifična.«²

Z etnološkega stališča se posebnosti posameznih kulturnih območij, kakršna je Istra, kažejo v njihovi materialni, socialni in duhovni kulturi. V članku sem se omejila na socialnokulturni pomen pojma regionalne identitete in na prikaz ene od možnosti, kako se ji približati z etnološkim raziskovanjem. Zato želim na kratko pregledati zgodovinska in demografska dejstva³ in etnološko tematiko, ki iz njih izhaja, nato pa s primerom ponazoriti, kako se regionalna identiteta odraža v usodah posameznikov, družin in sorodstev v kmečkem zaselku v istrski notranjosti.

¹ Marušić Dario, Pregled istrske ljudske glasbe. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, Portorož 1984, Ljubljana 1987, str. 132.

² Žitko Salvator, Etnična, jezikovna in kulturna podoba Istre skozi zgodovino. Prav tam, str. 20.

³ Brez tega pojavov in vprašanj ni možno predstaviti, zato se tudi ne da izogniti delnemu ponavljanju podatkov, ki so že bili navedeni drugod. Glej Mojca Ravnik, Vprašanja o istrskem stavbarstvu. Traditiones 17, 1988, str. 121–134.

ZGODOVINA IN DEMOGRAFIJA

V ustnem izročilu Istranov živijo mnoge nejasne predstave o nastanku posameznih vasi in zaselkov, o izvoru njihovih prebivalcev in posameznih družin, o izvoru krajevnih in ledinskih imen, o življenju v davnih časih, o vojskah in bitkah. Najstarejše družinsko izročilo sega samo izjemoma več kot dve stoletji nazaj, na rob obdobja beneške oblasti. O posameznih ljudeh in konkretnih dogodkih iz družinske zgodovine pa je mogoče natančneje poizvedovati od prve polovice 19. stoletja. Materialna priča izročila je od tega časa naprej tudi stavbarstvo, četudi samo zidovi in ruševine.

Obdobje družinskega izročila in spominov zajema stoletje avstrijske oblasti, prvo svetovno vojno, italijansko oblast in fašizem, drugo svetovno vojno, obdobje Svobodnega tržaškega ozemlja in nove Jugoslavije. Meje, ki so delile Benetke in Avstrijo, cono A in cono B, Svobodno tržaško ozemlje in Jugoslavijo, Slovenijo in Hrvaško, so posegale v življenje, prekinjale povezave med vasi in zaledjem ter mesti na obali, med katerimi je bil Trst najpomembnejši. V vaseh ob južnem robu današnje Slovenske Istre so doživljali še premeščanje med Slovenijo in Hrvaško.⁴ Spremembe državnih oblasti so potegnile za seboj menjave občin, župnij, šol in uradnih jezikov.

Poleg posebnosti v zgodovinskem razvoju je za Slovensko Istro značilno gospodarsko in kulturno nazadovanje, kakršno najdemo v vseh obmejnih pokrajinah ob notranji strani republiške meje. Takšne slepe rokave so iz nekdanjih živahnih kulturnih območij ustvarile umetne politične meje. Cela območja so bila prizadeta že po prvi svetovni vojni, ko je bila določena meja proti Avstriji in Madžarski. Tudi nova meja med Jugoslavijo in Italijo je odrezala del slovenskega ozemlja od gospodarskega središča. »Nekdaj homogena pokrajina, sicer v okviru avstroogrske, so z vzpostavitvijo novih meja predvsem na območju Koroške in Zahodne Slovenije doživele razpad tedanje gospodarske strukture in notranjih medsebojnih vezi v okviru sistema centralnih naselij.«⁵ Za Istro je bila usodna zlasti nova jugoslovansko-italijanska meja po drugi svetovni vojni, ki je »ločila sedanja obmejna območja od njihovih centrov in tako so le-ta ostala brez gospodarskih in kulturnih središč.«⁶

Političnim spremembam so sledili premiki prebivalstva.⁷ Za današnje stanje odločilne spremembe so se odvijale po koncu zadnje vojne in po priključitvi cone B Jugoslaviji. V letih 1945—1956 se je v Trst izselilo 25 070 ljudi, kar je bilo več kot polovica prebivalcev.⁸

Razlogi izseljevanja so bili različni in se jih splošno ne da obravnavati, etnološko pa sploh še niso preučeni. Po eni strani so se ljudje bali, da bo zaledje odtrgano od Trsta, bežali so pred komunističnim režimom, preplašeni od propagande in pritiskov z obeh strani. Vaško prebivalstvo je brez upanja na boljše čase v požganih in obubožanih vaseh zapuščalo domove

⁴ Beltram Julij, Pomlad v Istri, Koper 1986, str. 111, 112.

⁵ Piry Ivo, Odprtost meje in obmejna območja (I. faza raziskovalne naloge), Ljubljana, Inštitut za geografijo, str. 22 (tipkopis).

⁶ Prav tam, str. 8.

⁷ Za strnjen pregled zgodovine in demografije glej: Žitko Salvator, navedeno delo.

Isti, Slovenska Istra skozi stoletja, Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976.

Plut Dušan, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem Primorju, Ljubljana, Inštitut za geografijo 1977 (tipkopis).

Piry Ivo, Demografska gibanja na slovenski obali, Ljubljana, Inštitut za geografijo 1983 (tipkopis).

⁸ Titl Julij, Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, Koper 1965, str. 113.

in iskalo možnosti v mestih, predvsem v Trstu in v primestnih naseljih blizu zaposlitvenih središč. Če v istrskih vaseh sprašujemo ljudi, kdaj, kako in kam so se odselili njihovi sorodniki ali bivši sosedje, največkrat izvedemo, da je že prej bival in delal v Trstu kak sorodnik ali vaščan. V vseh obdobjih so se namreč ljudje iz hribovskih predelov selili proti obali in tudi s koprškega področja v Trst.⁹ Že pred vojno so se marsikateri Istrani zaradi pomanjkanja delovnih mest in stagnacije v tržaškem gospodarstvu odselili tudi v Argentino.¹⁰

Selitve proti obali in proti Trstu so po vojni postale množične, preselitev v Trst pa je zaradi nove meje pomenila tudi izselitev v drugo državo.

Nova oblast je silila industrijski, trgovski in turistični razvoj v vse bolj urbaniziranem, prometno obremenjenem, ozkem obalnem pasu, kmečko zaledje pa je prepustila propadanju. Geografske raziskave so v tem delu Slovenske Istre osvetlile razmere, kakršne vladajo v manj razvitih območjih Slovenije.¹¹ Prebivalstvo upada, v nekdanjih živahnih naseljih samevajo zapuščene hiše in ruševine.¹² V prazne hiše v mestih in bližnjih naseljih so se nastanili novi prebivalci. Prišli so iz vasi v zaledju, iz osrednje Istre, iz drugih delov Slovenije in iz drugih jugoslovanskih republik.¹³

OBMEJNA, RAZSELJENA IN NA NOVO NASELJENA POKRAJINA

S stališča raziskovanja socialne kulture nas Istra zanima kot razseljena in na novo naseljena pokrajina, kot mešanica najrazličnejših etničnih skupin in kulturnih izročil in kot eno od obmejnih območij.

V povojnem času se je popolnoma spremenil nacionalni sestav prebivalstva. Med Istrani, ki so se po razpletu tržaškega vprašanja odselili v Italijo, je bilo največ Italijanov in italijansko govorečih Istranov iz obalnih mest in naselij.¹⁴ Največjo nacionalno pestrost najdemo zato prav v urbaniziranih središčih ob obali in v bližnjih naselbinah.¹⁵

Geografi so podrobno obdelali statistične podatke iz popisov prebivalstva o nacionalni sestavi po posameznih krajevnih skupnostih, z etnološkega stališča pa nič ne vemo o tem, od kod so prišli novi naseljenci, iz kakšnih kulturnih okolij izhajajo in kakšne tradicije so prinesli s seboj, kako so se prilagodili, kakšni so odnosi s staroselci, kakšni so odnosi, podobnosti in razlike med različnimi etničnimi in socialnimi skupinami priseljencev. O vseh teh izredno perečih vprašanjih pa se ne da niti začeti razmišljati, če prej ne spoznamo usode odseljenih. Če hočemo življenje po velikih spremembah razumeti, moramo predvsem razumeti življenje tistih, ki so tu bivali prej, in osvetliti vzroke, zakaj so odšli, da so lahko njihove prazne domove naselili prišleki od drugod.

⁹ Prav tam, str. 111.

¹⁰ Prav tam, str. 112.

¹¹ Plut Dušan, navedeno delo, str. 6.

¹² V dvajsetih letih — med leti 1961—1981 je število prebivalcev upadlo v 88 naseljih; v 18 naseljih se je zmanjšalo za več kot polovico, v 32 naseljih za 31—50 (vseh naselij je 121).

Piry Ivo, Demografska gibanja, str. 11.

¹³ Podatki kažejo, da je bilo leta 1981 na Slovenski obali kar 63,5 % vsega prebivalstva priseljenega.

Prav tam, str. 46.

¹⁴ Skupno število Italijanov je bilo l. 1945 21 400, od tega jih je 78,8 % živel v treh obalnih mestih Kopru, Izoli in Piranu. V celoti se je število italijanskega prebivalstva znižalo na 3347 v letu 1956.

Prav tam, str. 76.

¹⁵ Prav tam, str. 75.

Življenje posameznikov, celih družin in sorodstev, ki živijo v obmejnih pokrajinah ali iz njih izvirajo, je posebno. Značilno je, da so ločeni od okolja, s katerim se čutijo povezane in da se je njihov življenjski prostor skrčil. Enoten naravni, gospodarski in kulturni okvir, s katerim se istovetijo, je razbit. Usmeriti se morajo v druga okolja, ki so jim bolj tuja od tujine, kjer so ostali domači kraji in ljudje. Naslednje generacije se nimajo kam vračati, domovi dedov so zapuščeni ali porušeni, preteklost je izginila. Sorodniki so razkropljeni po raznih državah in celinah.

PRIMER: IZSEK IZ SORODSTVENE MREŽE

Risba ponazarja zaporedne politične spremembe v obdobju nekaj generacij in današnjo prostorsko razprostranjenost najožjega sorodstva iz nekega zaselka v istrski notranjosti. Vnešeni so samo za ta članek izbrani in posplošeni podatki z golj na izseku iz sorodstvene mreže. Ta sorodstvena struktura v podrobnosti ne ustreza nobenemu konkretnemu primeru. Spremenjeno je informatorjevo ime, število bratov in sester, za kakšno leto tudi datum rojstev. Prikazane so splošne značilnosti, ki jih najdemo povsod, kjer se spominjajo starih rodov in se zanimajo za sedanje življenje sorodnikov.

Nanič se je rodil v tem zaselku l. 1911. Takrat so v stari hiši v dolgem hišnem nizu živeli še nono in nona, strici (barbati) in tete, bratrance in sestrične (zermani, zermance¹⁶ ali strniči, strnične). Danes živi v zaselku samo še bratrančeva družina. Nanič ve še mnogo več, kot prikazuje risba. Pozna rodove nonotovih bratov in sorodstvo po ženski strani in to z imeni in letnicami rojstev, smrti in porok. Ženske strani sorodstva v prikaz nismo vnesli, ker nam za ta članek tak izsek zadošča. Vendar naj povemo, da bi v okviru celotne strukture prav pogled v sorodstvo po ženski strani odkril posebej zgovorne podatke. Sinovi in bratje so namreč ostajali doma, hčere in sestre pa so se poročale drugam in živele skupaj z možmi, njihovimi brati, svakinjami (konjadami), strici in bratrance. Ženske so torej prihajale iz iste vasi, sosednjih vasi ali bolj oddaljenih krajev, zato iz podatkov o izvoru nevest sklepamo tudi na siceršnjo, gospodarsko in kulturno povezavo ožjih in širših območij (npr. vasi pod Kraškimi robom s Krasom na S, Brkini in Čičarijo, vasi na Pregarski planoti pa s Krasom na J in buzetskimi okolišem).

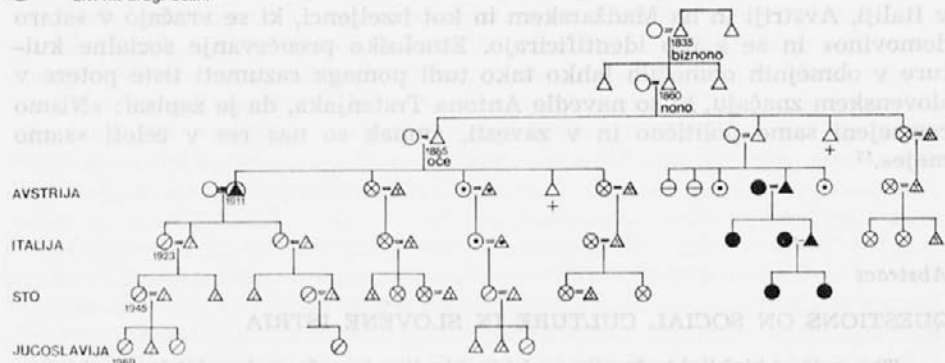
Nanič pozna zgodovino rodu tri generacije nazaj. Praded (bizono) se je rodil še v starem zaselku, ki je nekoč stal više v pobočju in od katerega je ostalo samo nekaj kamnov. Stari so pravili, da so njihovi predniki prišli od nekod drugod (bili so Francozi ali Nemci, iz Benečije ali iz Furlanije, s Krasa, iz Brkinov ali Čičarije, s Krasa na sedanji hrvaški strani, od Zrenja ali Buzeta . . .) Nihče ne ve, koliko rodov je živelo v starem zaselku, preden se je praded razdelil (razpartil) z bratom in zase zgradil novo hišo, ki je tudi že ruševina. Sinovi in sinov sinovi so se ženili in dodajali nove zgradbe vse daljšemu hišnemu nizu. Sklenjena celota, od najstarejšega dela z baladurjem in ostanki odrtega ognjišča do novejših stavb z notranjimi stopnišči, je prazna in se podira. Še vedno pa odraža posamezne zaporedne stopnje razvoja in rasti in obdobja v življenju družinske skupnosti, ki je združevala male družine bratov in več generacij, od (pra)dedov do vnukov. Nanič živi v stavbi, ki jo je že po vojni zgradil eden od bratrancev za hlev, nečak pa je pred kratkim sezidal novo hišo.

V teku sedmih generacij so se zvrstila obdobja avstrijske oblasti, prve svetovne vojne, italijanske oblasti in fašizma, druge svetovne vojne, Svo-

¹⁶ Prevzeto iz ben. ali furl. zerman (bratranec). Za pojasnilo se zahvaljujem dr. Metki Furlan z Inštituta za slovenski jezik pri ZRC SAZU.

IZSEK IZ SORODSTVENE MREŽE

- ▲ ● živi na domačiji
 ▲ ○ živi v neki drugi istrski vasi
 △ ○ živi v obalnem mestu ali v bližini
 △ ⊗ živi v Trstu ali v bližini
 ⊖ živi na drugi celini

bodnega tržaškega ozemlja in jugoslovanske oblasti. Marsikateri starejši Istran se spominja odhoda fantov v avstrijsko vojsko, pripoveduje o pripravi in prodaji oglja, sena in lesa, mleka, sira in gob v Piranu, Kopru in Trstu, o dnevnem in sezonskem delu v koprski in tržaški okolici, spominja se prigod s slovenskimi, hrvaškimi in italijanskimi učiteljicami in duhovniki, bojov na Siciliji, v Afriki, spominja se taborišč v Egiptu in bitk v Črni gori in na sremski fronti. Bolj kot se pripovedovalec vživi v obujanje dogodkov, več jezikov meša v svoji pripovedi: slovenski, nemški, italijanski, angleški, srbohrvaški.

Pogled na sorodstveno mrežo pa ne odkriva samo zgodovinskih sprememb, ampak tudi prostorske daljave v okviru istih generacij, med brati in sestrami, bratranci in sestričnami v različnih državah in na različnih celinah. Ko je bil Nanič mlad, med njegovimi sorodniki še ni bilo izseljencev. Istrske vasi, Koper in Trst so bili v eni deželi. Sestri sta bili pri teti v Trstu, ena je delala v Tržiču. Nanič je cepil trte od Bertokov do Milj, Kolonkovca in Križa nad Trstom. Danes posamezne veje njegovega sorodstva živijo v dveh republikah (pokojna žena je bila doma iz vasi v bližini Buzeta), treh državah in na dveh celinah. Vendar pa se tudi vpliv meja in razdalj na način življenja ljudi spreminja. V istrskih vaseh, tudi takih, ki so jim bili še pred nekaj leti šteti dnevi, v zadnjem času obnavljajo hiše in obdelujejo zemljo odseljeni Istrani, upokojenci, njihovi otroci ali vnuki iz Škofij, Bertokov, Izole, Pirana, Kopra, Trsta, Milj, Žavelj. In če se pozanimamo o izseljencih v Avstraliji, izvemo o marsikateremu vaščanu, ki je tam poročen z vaščanko in si redno dopisuje ne samo s sorodniki v Trstu in v Istri, ampak tudi s sosedi iz domače vasi.

SKLEP

Sorodstvena mreža ni sama po sebi cilj raziskave, a tudi ni zgolj metodični pripomoček. S poizvedovanjem za preteklimi rodovi odkrivamo trajanje izročila iz generacije v generacijo ali pa selitve, začasnost bivanja na enem mestu, nastanek in zaton zaselkov, pretrgano kontinuiteto. V obmejnih in razseljenih pokrajinah nam šele raziskava sorodstvene mreže odkrije, da imajo razdalje sorodstvenih, čustvenih, prijateljskih, sosedskih, ekonomskih

vezi, ki vodijo od osamljenih prebivalcev in praznih hiš v opustelih vaseh, svetovljanske razsežnosti.

Mnogi ljudje, ki izvirajo iz obmejnih krajev in ki sedaj živijo drugod v Sloveniji, so brez krajevene, socialne in kulturne identitete; ti, ki so »doma«, so lahko mnogo bolj odtujeni od lastne preteklosti kot Slovenci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem in kot izseljenci, ki se vračajo v »staro domovino« in se z njo identificirajo. Etnološko preučevanje socialne kulture v obmejnih območjih lahko tako tudi pomaga razumeti tiste poteze v slovenskem značaju, ki so navedle Antona Trstenjaka, da je zapisal: »Nismo razmejni samo politično in v zavesti, ampak so nas res v celoti »samo meje«. ¹⁷

Abstract

QUESTIONS ON SOCIAL CULTURE IN SLOVENE ISTRIA

The author highlights family and kinship ties in a farm hamlet in the hinterland of today's Slovene Istria, a cultural region which lies at the geographical and historical juncture of the Mediterranean, Central Europe and the Balkans, on the political boundary between East and West. In the past the boundary between Venice and Austria, between the A and B Zone of the Free Trieste Territory, between the Free Trieste Territory and Yugoslavia, as well as between Slovenia and Croatia, ran through this region. Since the beginning of the century, the area was ruled by Austria, Italy, then fascist Italy, followed by the Free Trieste Territory and the new Yugoslav government. Each time new state and administrative authorities took over, there was a change of official language, of communal, parochial and school organization. In WWI Istrians fought in the Austrian army, in WWII in the Italian Army, after Italy's capitulation in the ranks of Yugoslav partisans, as volunteers. While relating events out of their lives, Istrians switch from Slovene to German, Italian, English and Serbo-Croatian.

In addition to a specific historical development, Slovene Istria has had to endure the fate of border provinces, which was dictated by political borders. After WWI whole regions were adversely affected by the new borders towards Austria and Hungary; the border between Italy and Yugoslavia tore a part of the Slovene territory away from economic centers. The most painful upheaval was the new Yugoslav-Italian border after WWII, which cut off the hinterland from Trieste. Political changes were followed by population migrations, people moving out, others moving in.

In their tumultuous history, Istrians have developed a strong sense of regional identity. They are Istrian, whether they speak Slovene, Italian, Croatian or their Istrian dialect.

On a cross-section of kinship structure the author shows the link between historical events and demographic processes on the one hand, and the fate of individuals, families and kinships on the other hand. While the family and kinship structure is not the focus of this research, it is not just a methodological aid either. While searching for past generations, we witness the durability and handing down of traditions from generation to generation, we follow the birth and dying out of villages, the breaking down of traditions, people moving out. The search for relatives in different countries, on different continents, proves that the family, emotional, economic, friendship and neighborly ties, spreading out from lonely people and abandoned houses, can encompass the whole world.

¹⁷ Trstenjak Anton, Vprašanja skupne slovenske kulturne zavesti, Traditiones 16, 1987, str. 8.